

JIZZAX VOHASI SHAHARSOZLIK MADANIYATINING

O'RGANILISHI

(yozma va arxeologik manbalar asosida)

Sirliboyeva Marjona Botir qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jizzax vohasining shaharsozlik madaniyati arxeologik va yozma manbalar asosida kompleks tahlil qilinib, hududda urbanistik jarayonlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Qaliyatepa yodgorligi misolida Jizzax shahrining ilk urbanistik yadrosi, uning rejalashtirilishi, mudofaa tizimi hamda madaniy qatlamlari stratigrafik va tarixiy-qiyosiy metodlar asosida tadqiq etilgan. Olingan ilmiy natijalar Jizzax vohasining Markaziy Osiyo urbanizatsiyasi tarixida muhim o'rin tutishini va shahar madaniyatining miloddan avvalgi davrlarga borib taqalishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Jizzax vohasi, Qaliyatepa yodgorligi, shaharsozlik va urbanistika, arxeologiya tadqiqotlari, Y. G'ulomov, M. Pardayev, Ustrushona tarixiy o'lkasi, madaniy qatlami, tarixiy manbalar, hududiy rivojlanish.

Jizzax vohasi Markaziy Osiyoning tarixiy-madaniy makonida qadimdan muhim strategik va xo'jalik hududlardan biri bo'lib, bu yerda shaharsozlik jarayonlari erta davrlardan oq shakllangan. Vohaning Sug'd va Ustrushona tarixiy viloyatlari tutashgan hududda joylashuvi, tog' oldi va vodiy landshaftining uyg'unligi, sug'orma dehqonchilik uchun qulay sharoitlar hamda tranzit savdo yo'llariga yaqinligi Jizzax hududida barqaror urbanistik markazlarning vujudga kelishiga imkon yaratgan. Arxeologik va yozma manbalar majmui Jizzax shaharsozlik madaniyatining ko'p bosqichli, uzluksiz va dinamik rivojlanganini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyoda shahar madaniyatining shakllanishi masalasi ilmiy adabiyotlarda, avvalo, sug'orish tizimlari va ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'liq holda talqin etiladi. Y. G'ulomovning irrigatsiya va urbanizatsiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlik haqidagi konsepsiyasi Jizzax vohasi sharoitiga to'liq mos keladi[1]. Qaliyatepa va unga tutash qadimgi manzilgohlarning sug'oriladigan hududlarda joylashgani ushbu nazariyani tasdiqlaydi.

Ustrushona hududidagi shaharlarning tipologiyasi va rejalashtirilish masalalari N.B. Nemseva tadqiqotlarida kompleks yoritilgan bo'lib, unda Jizzax vohasi shaharlarining mintaqaviy urbanistik tizimdagi o'rni aniqlangan. Muallif Ustrushona shaharlariga xos jihat sifatida rabodlarning tez kengayishi va savdo funksiyalarining ustunligini qayd etadi[2].

Sug'd va Ustrushona hududlaridagi shaharlarning mudofaa tizimlari hamda madaniy qatlamlari T.Sh. Shirinov asarlarida stratigrafik va tarixiy-qiyosiy tahlil asosida o'rganilgan[3]. E.V. Rtveladze esa Jizzax hududini Sug'd, Kangyuy va Ustrushona oralig'idagi tranzit zona sifatida baholab, bu holat shaharlarning iqtisodiy ahamiyatini oshirganini ta'kidlaydi[4].

Jizzax vohasining arxeologiyasi, xususan Qaliyatepa yodgorligi bo'yicha asosiy ilmiy ma'lumotlar M. Pardayev tadqiqotlarida jamlangan bo'lib, u shaharning shakllanishini miloddan avvalgi II–I asrlarga daxldor deb belgilaydi[5]. Mazkur tadqiqotda stratigrafik tahlil, topilmalar tipologiyasi, tarixiy-qiyosiy metod, urbanistik rekonstruksiya va yozma hamda arxeologik manbalarni o'zaro solishtirish usullaridan foydalanildi.

Qaliyatepa shahrining urbanistik tuzilmasi. Arxeologik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, Qaliyatepa Jizzax shahrining eng qadimgi urbanistik yadrosi hisoblanadi. Yodgorlikning umumiy maydoni taxminan 90–100 gektarni tashkil etib, bu ko'rsatkich uni Ustrushonadagi yirik shaharlar qatoriga kiritish imkonini beradi[6]. Qaliyatepa klassik Markaziy Osiyo shaharsozlik an'alariga mos ravishda ark, shahriston va rabodlardan iborat murakkab tuzilishga ega bo'lgan.

Ark qismi taxminan 10 gektar maydonni egallab, bu yerda hokim saroyi va ma'muriy boshqaruv inshootlari joylashgan. Shahrison hududidan aniqlangan turarjoy qoldiqlari, kulolchilik pechlari va metall buyumlar shahar hunarmandchiligi rivojlanganidan dalolat beradi[7]. Rabodlar shahar iqtisodiy hayotining tashqi qismi bo'lib, bu hududlarda savdo va ishlab chiqarish faoliyati jamlangan.

Madaniy qatlamlarning ark qismida 20 metrgacha, shahrisonda esa 14–15 metrga yetishi shahar hayotining uzoq davom etganini ko'rsatadi. Stratigrafik tahlillar Qaliyatepada shahar hayoti miloddan avvalgi II–I asrlardan boshlab kamida XIII asrgacha uzluksiz davom etganini tasdiqlaydi[8].

Jizzax shaharsozligining mintaqaviy konteksti. Jizzax shaharsozlik modeli Afrosiyob (Samarqand), Paykend va Termiz kabi markazlar bilan qiyoslanganda, nisbatan kichik ark va keng rabodlar ustunligi bilan ajralib turadi[9]. O'rta asr yozma manbalarida "Dizak" nomi bilan tilga olingan Jizzaxning savdo va bozor markazi sifatidagi ahamiyati aynan shu urbanistik xususiyatlar bilan bog'liq[10].

Xulosa qiladigan bo'lsak, Jizzax vohasi shaharsozlik madaniyatining Markaziy Osiyodagi eng qadimiy va uzluksiz rivojlangan urbanistik tizimlardan biri ekanini ko'rsatadi. Qaliyatepa yodgorligi Jizzax shahrining ilk urbanistik markazi bo'lib, uning miloddan avvalgi II–I asrlarga mansubligi arxeologik jihatdan ishonchli asoslangan. Murakkab shahar tuzilmasi, qalin madaniy qatlamlar va rivojlangan rabod tizimi Jizzaxning Sug'd va Ustrushona shaharsozlik an'analari tutashgan hudud sifatidagi muhim o'rnini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гулямов Я.Г. Древние ирригационные сооружения Узбекистана. Ташкент. 1957. 280 с.
2. Немцова Н.Б. Города Уструшаны. Ташкент. 1986. 176 с.
3. Ширинов Т.Ш. Археология Согда и Уструшаны. Ташкент. 1995. 273 с.
4. Ртвеладзе Э.В. Древние города Центральной Азии. Ташкент. 2008. 320 с.
5. Пардаев М. Материалы к археологии Джизакского оазиса // Археология Узбекистана. 2015. №1. с. 45-62.

6. Пардаев М. К вопросу о хронологии городища Калиятапа // Ўзбекистон археологияси. 2018. №2. с. 33-41.
7. Немцова Н.Б. Ремесленные центры Уструшаны. Ташкент. 1990. 112 с.
8. Ширинов Т.Ш. Стратиграфия городов Уструшаны // Археология Средней Азии. Ташкент. 1992. с. 57-69.
9. Болелов С. Б. Городская культура Средней Азии в античное время. Москва. 1987. 214 с.
10. Ibn Hawqal. Kitab al-Masalik va-l-Mamalik. Leiden: Brill. 1938. p. 98-100.